

РЕВОЛЮСЧУ, ДАЙЫНЧЫ, КУШ - АЖЫЛЧЫ АЛДАР

40 ЧЫЛДАРДА

Баштайгы самолет Тывага 1936 чылдың август айда келген. Дөрт чыл өткөндө Тыванын аэропортун революция шериинде ПО-2 болган УТ-2 самолеттары аэропорттун тургускан. Орбуртун шери ужудукчулар учушчылар доозукчуу калган Ч. Кадисей мичангы аэропорт командири турган. Ижевск хандыгынын СССР-ден чаладып келген капитан Н. Прохоров хандыкка турган.

1944 чылда Тыванын Совет Эвилелини составына өкүтүрүлгө киргизилген соода, ол аэропорттун Абаканын авиабүдүрүлгөсүнүн составына каматты ужуз чүдү аэропорттун кылдыр эле тургускан. Эмне каматтырып Ч. Чимитти томулган турган. Ол үдө ПО-2 дээр 3 самолет турган. 15 аэропорттун ийи чыл эртенде ол аэропорттун база-зына Тыванын авиабүдүрүлгөсүн тургускан. ПО-2, Р-5, УТ-1 марканын самолеттары көстүп келгилден. Авиабу-дүрүлгөсүн бирги командиринде Леонидовский, оң оралкы-зына Ч. Чимит томулган. Баштайгы тыва ужудукчулар Хуан-оол, Хопуя, Енак, Онуор-оол оларын калы ажалда турган эштери Чу-чула, Тимошенко, Бапелли, Александров болган өскө-дө агаар орунуга он-он чы-ларда ужузуп, ирак район-нарже чүм, почта болган пассажир дажыттарында удуз үлүгү кириштергенер. Олар Токжук, Мөңгүн-Тайга-же, Хакдагайтыже, Эрзиче айла 15-20 тонна чүмүт, 100 чедир пассажирлерин сөөртүр аргалыг турганнар.

Совет Тыванын чылдарында улус ажал-агымдын өскө алдыларынын хажуулаа-биле чөпөстүр агаар транспорту баш кайзырап орган. 1953 чылда авиабүдүрүлгө ол үе-ин дээр дөй АН-2 деп ийи самолеттун алган. Ийи чыл болган МИ-1 деп 4 вертолёт база немешкен. Авиациянын экономикалык азы-бүрү алды-ларында ажыгал турар апарган. Кызыр ажалдарын хемчээли өскөн. 1950 чылда 2891 пассажир, 78 тонна почта, 242 тонна чүм сөөртүп турган болза, беш чыл эр-тенде, самолеттар 7415 пас-сажирин, 1069 тонна чүмүт дажытлап турар апарган.

1959 чылда чаа агаар ко-рбалдары немешкен. Респуб-лика ширинде дөй хай марш-руттар акыттырган. Кызыл - Абакан - Красноярск ара-зында бир, республика ширинде беш доктаамал рейси тургускан. Бичагыш 1960 чылда пассажирлерин саны 56111 мунга, почта 565 тонна-га чүм 4347 тоннага өскөн. Дөрт чыл эртенде Тыванын аэропорту ИЛ-14 деп улут са-молетту хүдзеп алган. Абакан аразында ужуз турар АН-24, МИ-4 деп вертолёт кола агаар транспорту болган.

Ужуз чүдү ажалымын сай-ыралыгы баштайгы ужузду-чулар М. Б. Калмыков, С. Я. Попов, А. А. Подпило олар-нын ачы-дузанын демдегдери чүтүлэ. Баштайгы аэропорт хобрайык чөөн талазынга турган. Оң разнотехника хандырылган кошкак, дүң болган бүргөт хунаерде ужу-дущу болдулары бөөге. Хондулар шөл шымыг чок болган үргүлүтүрелинине турар. Бичагыш 1963 чылдан өскөн чаа аэропорту тузуп өскөн.

1975 чылдың январьда чаа аэропорт бирги реактивит самолет ЯК-40-и хүдзеп ал-ган. Аэропорт чаа техника-биле, приборлар-биле, ол үшкыг белик мергежилди спецнале-

БӨГҮН-ССРЭНИҢ АГААР ФЛОДУНУҢ ХҮНҮ ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ КҮЧҮЛҮГ ЧАЛГЫННАРЫ

Г. СКОРИКОВ, ужуз чүдүдүн Маршалы, Шериг-Агаар Күштеринин Кол штавынын начальниги

ССРЭ-нин Агаар Флoduнун хүнү — август 19-та бистин чүртүвүс амы ужуз чүдүлүк-никанын чогаалчыларынга болган тургузукчуларынга, шери-авиаторларга, Аэрофлоттун ажалдакчыларынга, ДОСААФ-тын ужуздукчу-спортичларынга, Советтер чүртүвүс агаар флoduн хөгжүдеринге боттарынын төлөптүгү үлүгү кирип чоруп кижилерге ба-йыр чедирер.

Совет ужуз чүдү кайгамчык төгүлүт. Ол чокчул чааап тургускан флodu, оон алдары болган чоргаралы. Делегейге баштайгы самолетту орус эр-темел болган чогаалкыч А. Ф. Можайский чогааткан-ныга чоргаралыныр бис. Агаарга ужуздукчулук эге-синге шилгарангай орус эртем-денер Д. И. Менделеев, Н. Е. Жуковский, С. А. Чаплыгин, К. Э. Циолковский болган ужуз чүдүдүн, космонавтика-нын болган ракетна техника-зына өскө-дө теоретиктери турганнар.

Улут Октябрьин тилелесин Ада-чүрттүн ужуз чүдүлүк хөгжүдесинге чаа үеи ажит-кан. Ону тургусканын болган хөгжүдесин — Коммунист партиянын болган Совет күрүсүнүн үндөйлөкчүн болган башчымын В. И. Ленинни ады-биле сырый холбаалыг. Агаар флoduн тургузукчулар талазы-биле кол-хол шиптир-лер ажаа хаммажыр В. И. Ленин Агаар Флoduн чүдүлө транспорттун болган харыл-занын тайбын үдө хевкир кылдыр эвес, а революция чаа-лап алышкынынын камта-лаарынын күчүлүг чөпөс кыл-дыр көрүп чораан.

Революциянын үшкү хүнүн-де-ле, В. И. Ленинни айтыш-кымы-биле 12 экипажтан тур-густунган баштайгы совет авиаторлар организастаттыган. А 1918 чылдың январь 28-тен эгелеп Ажылчы-Тарзачынар-нын Кызыл Шерини органи-заастап тургузукчулар талазы-биле айтырыгга холбаштыр оларын саны улам көвүдзөн.

Хаммазы дайыннын чылда-рында каймын айылды диге-лип келир болду, ужуз чүдү-дү ажаар угландырар турган. Ужуз чүдүдү улам сайыра-дыр дугайында партияны аа-сагыш салышкыны. Ада-чүрт-ту камгалаарыга ужуз чүдү-дүн ужуз-дузанын ужуздар со-ставын эрес-маадырлыг чорчун улам көвүдзөн. Дидим, эрес-маадырлыг чоруп дээр Кызыл Шерини 219 ужуздукчулар, Кызыл Тук оранер-биле, оларын 16-зы — ийи ууза шаянатканын, а С. Можаи-рей, И. Павлов, П. Ме-жеряуп, Е. Укин — ол ор-ден-биле үш ууза шаянаткан.

30 чылдарда социалистти-дустрализациянын чедийи-кениг хөгжүдөсү Советтер чүртүкүн ужуз чүдүлүк эртем болган материал-техникти баазын тургузукчулар бижыт башкыны кылган. Кыска хуу-сазын дүргүдө Совет Эви-лени делегейин ужуз чүдү талазы-биле улут күрүсүлери-нин бирээн апарган. Агаар шүтүмунарынын узуунун та-лазы-биле СССР делегейге бар-гы чери элзээн.

Баштайгы беш чылдарда со-

вет ужуздукчулар Ада-чүрт ка-уудушкунарын кылды, дөй-хөй авиатордарын тургуску-лаан. 1934 чылда чөлөкшичи-лерин камгалаар дээр маа-дырлыг элөпө чонуд сагыш-сеткилинде кайан-даа утгун-дурбас. Оон кыркычылери — ужуздукчулар А. Ляпидевский, С. Леваневский, В. Молоков, Н. Каманин, М. Селенев, Н. Володьков, И. Доронин олар Совет Эвилелини Маа-дыры атты бистин чуртка бир дугаарында алганнар. 1937 чылдын июньда Чкаловтун экипажынн Сонгу полкосту таварты Америкаже-укудуш-кунун бүгү делегей магалып, хайгаран. Бистин Төрзүн чүртүкүстү ужуз чүдүдүн улут чурту кылдыр алдарыткан-нар — Совет Эвилелинин Маадырлары ужуздукчулар: М. Грозов, В. Кокорини, А. Юмашев, штурманнар: С. Данилин, И. Спирин, хер-вуж ужуздукчулар В. Гризоду-бов, П. Освенко, М. Раско-ва. Дээр ужуздукчулукуну болган агаарга демиселди илгардыг сүргүсүг ужузду-кчуларын С. Суворов, А. Се-ров, А. Анисимов, В. Степан-чонко, П. Стефановский, Е. Ев-сеев болган оон-даа өскөлөр хаммажыр.

Делегей байдалынын на-рышканын болган фашист-тер Германиянын агрессии чо-рууну улутканы-биле хол-баштыр Коммунист партия болган Совет казак чүрттүн камгалаады бижытлаар та-лазы-биле азыштыг хемчегерин алган. Оон түнеленде ужуз-чүдү үдөтүрү сайыраан. Ше-

риг-Агаар — Күштери сая-даа талазы-биле өскөн, шынар-даа талазы-биле өскөргөн. 1939 чылдың сентябрьда 1941 чылда бистин самолеттары-ныстын саны ийи аягыг катан өскөн.

Иччалаа-дда биске үе ко-чут азын болганымдан Ше-риг-Агаар Флoduн чаа-чаа техника-биле чөпөсгээр ужуз-дуг хөй-хөй буурулгөсүлери чогуур дөптөсө чедир дугаар кылдыр болдунмаан. Гитлер-жи Германиянын оор бу-биле халлашкыны совет кижилер-ини тайбын күш-ажалын чара-ахрген.

Совет ужуздукчулар социа-листтер Төрзүн чүртүн эрес-маадырлыгы камгалаан. Маадырлыг чоруп дээр ужу-дукчулар С. Забровицке, П. Харитоновка, М. Жуковка Со-вет Эвилелини Маадыры ат-ты тавысхан.

Совет ужуз чүдү дайынын чылда шаярынга төлөптүгү үлүгү килерин. Делегейин ийи дайыннын үнелде не-меш-фашистерин буза атты-рып улутканын 100 мун са-молеттарынын 77 муну совет-терини фронттук улуткатын-ган. Хаммазы ужуз чүдүдүн 20 мун ажит ужуздукчулар дайыны халлашкынына кы-ришкен.

Төрзүн чүрт боууну чаа-гынын камгалакчыларынын маадырлыг чорун белин-биле үнелзэн. Бүгү ужуз чүдү ке-зектеринин болган катты-жышкынынын 60 ажит хуузу СССР-ини оранерия-биле шаянаткан, 288-и — гвардейжи атты алган, 708-и —

хөй кезин ужуз чүдүлө эрес-маадырлыг чоруктук школа-зын өрткөн.

Ада-чүрттүн Улут дайынын-га Совет Эвилелини тиле-зинин 40 чылдыг утуктур чорун ора, Шериг-Агаар Күш-теринин дайынчылары бот-тарынын мергежилни улам бебидип турар.

АКШ-ка башаткан импери-алисттер күрүсүлери буруу-зү-биле делегей байдалын дүшкүлүтүп бо үнелде Совет Эвилени болган оон ажил-чилери тайбынга ынакшылдыг даштыкы политиканы чорудуп, тайбыны камгалаар, ядролуг айымалы болдурыс дээр боттарындан хаммажыр бу-ту-не чүдүлери кылдып ту-рарлар.

Коммунист партия бол-ган Совет казак дайын айы-лыны джыжыгыг бо үнелде Төрзүн чүртүкүстү болган социалисттер дем каттыжыш-кынын журттарынын айыл чок чорун хандырын-биле бүгү-ле чүдүлери кылдып ту-рар. Чонун чаагай тура-со-рунга калчыл-даа таарышпа-ныг политиктиг күштерге удуз демиселер апар чүе тургустунуп келир-дир дээр-ден СССР ТК-ны Чингине секретарын, СССР-ин Лэуэн Советини Президиумуну Ларган эм К. У. Черненко комсомол организастаары-нын секретарларынын, бүтү армия чөвүлө дуралында 1981 чылдың май 28-де тута-зында демдегдээр болтай. Агаар бистин чүртүкүстү камгалаа күчүдү улут рольду ойнаан.

Совет ужуз чүдү дээр, совет космонавтикаын кавы-ым болур. Космонавтарын

МОСКВА ОБЛАСТЬ. Ада-чүрттүн Улут дайынын чылда-рында совет ужуздукчулар дөй хөй тоолукту эрес-маадыр-лыг чоруктары кылгалаан.

Дайын чылдарында Совет Эвилелини Маадыры деп ат алган 2487 чалгынын күчүттеринин 65-и ол атты ийи да-кыр алган, а А. И. Покрышкин биле И. Н. Кожедуб Совет Эвилелини үш дакыр Маадырлары болганнар.

Россия авиациянын тургустунганын база оон сайы-ралынын болган дөй хөй хөгжүдесинин, даштыкы интервенциянын болган хаммазы дайыннын чылдарында Агаар флoduн тургустунганын, Ада-чүрттүн Улут дайы-нын чылдарында совет авиациянын ажил-чорудулазынын төгүзүн Шериг Агаар Күштеринин авиация техниказынын чурта кара чангыс музейинин экспозициялары көргүзүп турар.

Музейин экспозицияларынын өззөн өзүлөт самолеттар, вертолёттар, планерлер, авиация шипчикчилери, дери-хер-рекселдер, чөпөс-херекселдер болган алдарыг авиаторлар-нын хууза эдилелери, идик-хевн, фото-чуруктары болган документалери тургустун турар.

ЧУРУКТА: музейин ажалдакчыны Иван Филиппович Ор-лов С. А. Лавочкинин удуртулаа-биле конструкторлар бо-луптун 1943 чылдын төмүкүдө чогаатканы хыдыкы «Ла-7», биле көрүкчүлери таныштырып тур. Ол самолетту, дайын-ын доозуп тура, Совет Эвилелини үш дакыр Маадыры И. Н. Кожедуб башкарып, агаар тулузукчуларында фашистерин 17-самолетун алдара аткан. А дайыннын бүгү чылдарында ол дайыннын 62 машинаын уузуктаан.

Н. АКИМОВТУҢ ФОТОЗ. СЭТА-нын фотохрониказы.

Александр Кондратьевич Великий авиа-бүдүрүлгөсүн ийи чыл ажалдап келген. Ам Л-410 самолеттун командири. Ол аэро-порттук ажил-ижин эки билди. Евгений Афанасьевич Лучковский мурнакчыларын бирзээн, ол — командирин ужуздукчу-на талазы-биле орапалчызы.

Мурнакчы ужуздукчу Александр Григ-орьевич Мельников — Л-410 дээр самолёттун командири. Зуура Николаевич Лосев АН-2 самолеттун ийи ужуздукчу-нда ажалдап турар.

ЯК-40 болган Л-410 самолеттарын сеп-тээр участкага ажалдыг удуртукчузу

ЧУРУКТА: музейин ажалдакчыны Иван Филиппович Орлов С. А. Лавочкинин удуртулаа-биле конструкторлар болуптун 1943 чылдын төмүкүдө чогаатканы хыдыкы «Ла-7», биле көрүкчүлери таныштырып тур. Ол самолетту, дайын-ын доозуп тура, Совет Эвилелини үш дакыр Маадыры И. Н. Кожедуб башкарып, агаар тулузукчуларында фашистерин 17-самолетун алдара аткан. А дайыннын бүгү чылдарында ол дайыннын 62 машинаын уузуктаан.

«Комсомолга» партияжи удуртулагын улам мый эки-жидер болган аямыктар-ын коммунист кижизидил-гезинге оон ролон бедилер дугайында» СЭКП ТК-нын доктаалы курсантыларында амгы үдө ужуздар мергежил-ди сайыраагайдыларын тала-зы-биле күженишкениг ажил чоруп турар. Оон кижизиктеви ужуздукчулар вертолёттары башкарып, Шериг-Агаар Күштеринин ачы-агыг кезектеринге албан өттирер, боттарын тергип өки деп көр-түскөн. Олар ажал-халып болган төрөдө кижилерин камгалаар талазы-биле даа-галарын күссөдип тура, эрес-адам болган коргуч чок во-рүктүгү хөгсегин көрсөтүп ту-рар.

Павел Душенич Ондар. Планнуг даа-галарын ол участкагү авиатехниктери ажыр күссөдип турарлар.

Бо буурулгенин мурнакчылары Совет Тыванын 40 чылдыг алдар болдуган социалисттер чарыштын ай санында му-рунга чоруп, төлөптүг ажалдаар быгыг сөрүктүлгөр.

ЧУРУНТАРДА: Кызылдың авиабүдүрүл-гезинин бөлүк ужуздукчулары; участка на-чальниги Павел Ондар; шөлө ЯН-40-нор.

О. ОХЕМЧИКТИҢ СӨЗҮ, ФОТОЗ.

ЧУРУКТА: музейин ажалдакчыны Иван Филиппович Орлов С. А. Лавочкинин удуртулаа-биле конструкторлар болуптун 1943 чылдын төмүкүдө чогаатканы хыдыкы «Ла-7», биле көрүкчүлери таныштырып тур. Ол самолетту, дайын-ын доозуп тура, Совет Эвилелини үш дакыр Маадыры И. Н. Кожедуб башкарып, агаар тулузукчуларында фашистерин 17-самолетун алдара аткан. А дайыннын бүгү чылдарында ол дайыннын 62 машинаын уузуктаан.

«Комсомолга» партияжи удуртулагын улам мый эки-жидер болган аямыктар-ын коммунист кижизидил-гезинге оон ролон бедилер дугайында» СЭКП ТК-нын доктаалы курсантыларында амгы үдө ужуздар мергежил-ди сайыраагайдыларын тала-зы-биле күженишкениг ажил чоруп турар. Оон кижизиктеви ужуздукчулар вертолёттары башкарып, Шериг-Агаар Күштеринин ачы-агыг кезектеринге албан өттирер, боттарын тергип өки деп көр-түскөн. Олар ажал-халып болган төрөдө кижилерин камгалаар талазы-биле даа-галарын күссөдип тура, эрес-адам болган коргуч чок во-рүктүгү хөгсегин көрсөтүп ту-рар.

ЧУРУКТА: өөредилге эска-дриадынын эи мурнакчы офи-церлеринин бирзээн — коман-данын политиктиг ажил та-лазы-биле орапалчызы, бирги класстын ужуздукчу капитан коммунист Леонид Скубенко.

Ю. БЕЛОЗЕРОВТУҢ ФОТОЗ. СЭТА-нын фотохрониказы.

Совет Эвилелини баштайгы Маадырлары 1934 чылда чөлөкшичи-лерин камгалап каан ужузду-чулар: М. В. Володьков, И. В. Воронин, Н. П. Ка-манин, С. А. Леваневский, А. В. Ляпидевский, В. С. Молоков, М. Т. Селенев олар болган.

1925 чылда анык кон-структор А. Н. Туполевин удуртулаа-биле делегейге бир дугаар бомбалакы-моноплан ТБ-1 чогаатты-ган. Ол араазында үнү-дзүн бомбалакчыларын үлгери болган.

1941 чылдын июнь 22-ден июль 10-га чедир фронттун шериг-агаар күштери агаарга тузукчуларга дайыннын 752 самолеттун уузуктаан, оларын 345-и аэродромнага.

1943 чылда совет-герман фронттук 13205 агаар тузукчуларын болган, ол дээрде ажал ортумаа-биле 1190 тузукчулар дээр.

Ада-чүрттүн Улут дайы-нын дөрт чылдыг Шери-г-Агаар Күштери үш ийи-инин 125 мун хире ужу-зукчуларын кылган. Дай-зынын аэродромнарыга болган агаарга 57 мун фа-шист самолеттарын ууз-каан.

Төрзүн чүрт, Комму-нист партия совет авиаторларын алууч чок ийи-нин белин-биле үнелзэн. Олардан 290 ажит кижиле СССР-ин оранерия, ме-дадырлар-биле шаянаткан.

Совет Эвилелини Коммунист партияны авиация каттыжышкыны-нын чедийишкениг удуртуп келген авиациянын тала-зыг дөй хөй шериг на-чальниктерин кижизикте-

